

Het taalgebruik in de militaire rechtspraak vóór de Eerste Wereldoorlog

Richard BOIJEN

Was het leger die instelling waar — volgens het verslag van de Grievencommissie — de uitsluiting van de Vlamingen „nog het meest onmenselijk is toegepast”¹, dan was de toestand van de Vlaming nog veel schrijnender voor de militaire rechtbank. Alles gebeurde er — en zoals we verder zullen zien, op onwettige wijze — in het Frans. De Franskundige beschuldigde kon slechts via een tolk ietwat van zijn zaak volgen, „stond er verder bij en keek ernaar”². „De onverschilligheid van de gerechtelijke legerdiensten was tegenover de taal-aangelegenheden tot op het einde van de vorige eeuw van die aard gebleven dat zij zelfs nooit de behoefte hadden gevoeld om naar een officiële Franse wettekst voor hun gerechtelijke procedure te vragen”, noteerde Frans van Cauwelaert³.

De wet, die gedeeltelijk tot 1899 en voor een groot deel tot vandaag nog van kracht bleef⁴, is het *Wetboek van Regtpleging bij de Landmagt*, daterend van 20 juli 1814. Volgens dit *Wetboek* diende de ganse procedure in het Nederlands te gebeuren. Art. 86 en 107 bepaalden uitdrukkelijk dat een tolk slechts gebruikt mocht worden, indien de beschuldigde, resp. de getuige „de Hollandse” taal niet verstonden. Alle andere talen — het Frans inclusief — waren krachtens art. 109 als vreemde talen te beschouwen. Bij besluit van de Prins-Souverein van 21 augustus 1814 werden alle militaire reglementen en besluiten vanaf 1 september 1814 ook van toepassing op de Belgische troepen. Eén belangrijke verandering aan de procedure werd aangebracht: alle geschriften zouden in het Frans of in het Nederlands gesteld worden, m.a.w. de schriftelijke procedure kon in het Frans gebeuren, de mondelinge bleef in het Nederlands⁵. Alhoewel een KB van 28 augustus 1829 de rechters van de gewone

1. *Vlaamsche Commissie. Instelling, beraadslegingen, verslag*, Brussel, 1859, p. 135.

2. H. VAN VELTHOVEN, *Het Belgisch leger en het nationaliteitenvraagstuk 1830-1914*, in: *Van Brialmont tot de Westeuropese Unie*, Brussel, 1988, p. 76.

3. *Uit het archief van Frans van Cauwelaert. I. Gedenkschriften over Vlaamse Beweging en Belgische politiek, 1895-1918*, ingeleid en aantekeningen door R. DE SCHRYVER, Antwerpen, 1971, p. 40.

4. J. GILISSEN, *La juridiction militaire belge de 1830 à nos jours*, in: *Akten van het Colloquium over de Belgische Krijgs geschiedenis 1830-1980*, Brussel, 1981, p. 468.

5. *Pasinomie*, 2e serie, 1, Brussel, 1837, p. 246.

rechtbanken in het Vlaamse landsgedeelte verplichtte de Nederlandsonkundige beschuldigde in het Frans te aanhoren, had dit geen invloed op de militaire jurisprudentie. De Grondwet van 1815 zei immers expliciet in art. 188, dat de militaire rechtspraak slechts door speciale wetten kon geregeld worden. In de in België verschenen vertaling was deze laatste bepaling echter weggefallen (weggelaten?)⁶. De Franse tekst was weliswaar niet bindend, maar in feite de enige die in de Zuidelijke Nederlanden toegepast werd. Daarbij kwam dat de toepassing van het KB regionaal was. Daar het leger nationaal was, kon het dit besluit — toen toch — moeilijk voor zijn rechtspraak aanvaarden: in het Vlaamse landsgedeelte zouden Franssprekenden het Frans mogen gebruiken, terwijl in Wallonië de Vlamingen dat niet met hun taal mochten. Noteren we nog dat het militaire strafwetboek, in tegenstelling tot het burgerlijke geen tussenkomsten van advocaten voorzag. In bepaalde gevallen mochten zij interpelleren, maar niet tijdens de zitting zelf⁷.

Nog voor het einde van de gevechten van 1830 vaardigde het Voorlopig Bewind op 16 oktober 1830 een besluit uit betreffende de organisatie in het leger. Art. 3 stelde dat het Frans, „étant la langue la plus généralement répandue”, de officiële commandotaal van het leger zou zijn. Art. 4 bepaalde dat een nieuw militair strafwetboek zou opgesteld worden. Het Hollandse *Wetboek* werd afgeschaft, want „n'a jamais été promulgué légalement en Belgique”. In afwachting zou de wetgeving die hier van kracht was op 1 januari 1814, weer ingevoerd worden, m.a.w. deze daterend uit het Franse Keizerrijk. Het besluit werd echter onmiddellijk daarop gedeeltelijk herroepen. Het Voorlopig Bewind zag anders geen mogelijkheid om hen die vóór en tijdens de revolutie uit de Hollandse legers deserteerden, vrij te laten. Bij art. 2 van het besluit van 19 oktober werden de bestaande Hollandse bepalingen betreffende de desertie behouden. Op 27 oktober volgde een nieuw besluit over de legerorganisatie, waarbij de Hollandse wetgeving weer hersteld werd. Het maakte de zaak er wel niet eenvoudiger om: art. 1 bepaalde dat het besluit van 16 oktober ingetrokken werd; art. 4 dat het Frans, naast de commandotaal (bepaald in het besluit van de 16e) nu ook de officiële administratieve taal werd: art. 5 stelde dat alle militaire reglementen die in België van kracht waren sinds 1815, behouden bleven, „sauf modifications par l'arrêté du 16 octobre 1830”⁸. Strikt genomen gold dit ook voor het wetboek dat voor de Belgische troepen ingevoerd werd vanaf 1 september 1814. Indien dit art. 5 verbonden werd met de „modifications” van art. 4 van het besluit van de 16e, betekende dit dat ook nog de Franse wetgeving van kracht bleef. Het Krijgshof te Brus-

6. *Journal Officiel du Gouvernement de la Belgique*, V, 2e serie, nr. XXIX, Brussel, 1815, p. 64-65.

7. A. DE GROOTE, *Justice militaire. La langue des plaidoiries et des réquisitoires*, Brussel, 1908, p. 8-12.

8. *Pasinomie*, 3e serie, 1, Brussel, 1837, resp. p. 37-38, 41, 52.

sel zou echter de knoop ten voordele van het Hollandse wetboek doorhakken. In zijn arresten van 25 oktober 1831 (in de zaak E. Naeykens, beschuldigd van insubordinatie) en van 10 februari 1832 (in de spionagezaak P. Depers) stelde het hof dat de publicatie van een wet een middel is om ze bekend te maken. Indien voor de burgerlijke wetgeving aangenomen werd dat zij in het *Journal Officiel* moest verschijnen, gold dit niet noodzakelijk voor de militaire, die in principe uitzonderlijk is. Het zenden van de wetteksten naar de diverse tribunaal op het ogenblik van het in voege treden, was voldoende om de wet bindend te maken⁹. Een besluit van 9 november liet toe — in tegenstelling tot vroeger — een beroep te doen op een advocaat. Over de taal werd niets gezegd, zodat voor de pleidooien — want mondelinge procedure — het Nederlands in gebruik bleef. Een besluit van 16 november echter bepaalde in art. 6, dat ieder voor het gerecht de taal van zijn keuze mocht gebruiken, op voorwaarde dat de rechters en de advocaten ze begrepen. Alhoewel de Grondwet in art. 23 zal bepalen dat het taalgebruik vrij is en alleen „voor akten der openbare overheid en voor rechtszaken” bij wet kan geregeld worden, bleef het besluit van kracht en werd de militaire rechtspraak, die sinds 1814 wettig Nederlands, nu onwettig Frans¹⁰.

Een echte officiële vertaling van het *Wetboek van Rechtspleging* werd nooit opgesteld. Wel bestond er een officieuze, die in 1816 bij Allart in 's Gravenhage werd uitgegeven en later in de *Pasinomie* gepubliceerd werd. Van 1837 tot 1872 werkte de invloedrijke auditeur-generaal P.A.F. Gerard aan de vertaling van het Wetboek. Het eerste wat in zijn *Manuel de Procédure Militaire* opvalt, is het weglaten van meer dan 100 artikelen, omdat zij, aldus Gerard, in onbruik raakten of vervangen werden¹¹. De artikelen, waarin de tussenkomst van een tolk alleen gewettigd werd indien de beschuldigde of de getuige geen Nederlands kenden, bleven behouden¹². De vertaling zelf was één grote knoeiboel¹³: „Jamais traductions ordonnées¹⁴ par un gouvernement ne furent plus mal soignées, plus négligées, plus incomplètes, plus inexactes. Le texte français du code de procédure pour l'armée de terre n'a aucune valeur. Souvent les articles traduits ne forment que d'abominables caricatures du texte hollandais qui est, en droit, le seul texte officiel”, aldus *Le Journal des Tribunaux* in 1907, die er nog

9. A. BOSCH, *Droit pénal et discipline militaire ou codes militaires*, II, Brussel, 1837, p. 105-106 en 108-109.

10. *Pasinomie*, 3e serie, 1, resp. p. 70-71, 82-83; A. DE GROOTE, *o.c.*, p. 16-22.

11. P.A.F. GERARD, *Manuel de procédure militaire*, Brussel, 1872, p. 8. Over het hoe, het waarom en het wanneer vernemen we niets.

12. „Art. 86. Si un accusé n'entend pas le hollandais ...; art. 107: s'il arriverait qu'un témoin n'entendit pas le hollandais, les commissaires se serviroient d'un interprète”, ID., p. 90 en 107. Dezelfde tekst ook in *Pasinomie*, 2e serie, 2, p. 58 e.v.

13. Voor wat volgt, hoofdzakelijk: A. DE GROOTE, *De taal der militaire strafrechtpleging in België*, Antwerpen, 1908, p. 6-20.

14. Er dient aangestipt dat de vertaling niet in opdracht gebeurde, maar op vrij initiatief van Gerard. P.A.F. GERARD, *o.c.*, p. 9.

aan toevoegde dat het soms beter was zich in het Nederlands tot „veertien dagen” dan in het Frans tot „quinze jours” te laten veroordelen. Erger was dat Gerard geen onderscheid maakte tussen *arrestation* en *arrêts*¹⁵. Gevolg van de manke vertaling was dat er nog 90 % militairen in voorlopige hechtenis gehouden werden, daar waar, om dezelfde reden en in dezelfde omstandigheden maar 5 % burgers in hechtenis werden gehouden¹⁶. Een herziening van het strafwetboek drong zich op.

Ook langs Vlaamse kant werd aangedrongen op een nieuwe regeling, die vooral aandacht zou schenken aan de toestand van de Vlaamse beschuldigten. Een eerste voorstel werd gedaan door de Grievencommissie in 1857. G. De Corswarem vroeg dat de burgerlijke, criminele en militaire rechtbanken de streektaal zouden gebruiken. Wat het leger betrof, was dit onrealistisch en zelf onrealiseerbaar, daar de troepen over het ganse grondgebied verspreid waren. Daarenboven stelde de commissie zelf voor dat de op te richten eentalige regimenten in het andere taalgebied zouden gekazerneerd worden. Bijgevolg was de streektaal niet die van de daar gelegerde eenheid¹⁷. „Het is geen tolk, maar zijn recht dat de Vlaming moet hebben”, schreef de Gentse liberale advocaat A. Fredericq, toen hij in 1874 een pleidooi voor algehele herziening van het militaire strafwetboek publiceerde¹⁸.

In het Parlement waren sporadisch stemmen opgegaan om de situatie van de Vlamingen voor de militaire rechtbanken te verbeteren. Bij de bespreking van het wetsontwerp op het taalgebruik bij strafzaken (de latere wet van 17 augustus 1873) had de Brusselse doctrinaire liberaal Orts gevraagd om de wet ook te laten gelden voor de militaire rechtbanken. Victor Jacobs van de Meetingspartij had hierop beloofd, daar de militaire rechtspraak alleen door speciale wetten kon geregeld worden, een wetsvoorstel in die zin te zullen opstellen. Hij hoopte hierbij te kunnen rekenen op de kennis van Orts¹⁹. Later zou de Luikse liberaal L. Hanssens in zijn verslag over het ontwerp dat de wet van 3 mei 1889 op het taalgebruik in strafzaken zou worden, betreuren dat er van Jacobs' belofte niets in huis was gekomen. Hanssens bestempelde verder de gebruikte procedure voor de militaire rechtbanken als onwettig, daar nog steeds

15. „Arrêts et arrestations sont synonymes en language militaire”, ID, p. 55.

16. „L'attention du gouvernement a été appelé à différentes reprises sur la situation faite aux prévenus militaires, en ce qui concerne la détention préventive. Tandis que la juridiction répressive ordinaire imprime à cette mesure un caractère tout à fait exceptionnel, la justice militaire fait de son application une règle générale qui ne souffre pas que de rares exceptions: celle-ci détient quatre-vingt-dix pour cent de ses justiciables, celle-là cinq seulement” (Rondschrijven van minister van Oorlog, J. LIAGRE, en van minister van Justitie, J. BARA, 2 april 1880), geciteerd in A. DE GROOTE, *De taal ...*, p. 17-18.

17. *Vlaemische Commissie*, p. 134 en p. 139.

18. A. FREDERICQ, *Het wetboek van rechtspleging in strafzaken voor het landleger van 1814*, in: *Nederlandsch Museum*, II, Gent, 1874, p. 274-284; citaat p. 278.

19. *Annales Parlementaires* (A.P.), Kamer 1872-1873, p. 1497-1498 (11.07.1873).

het Hollandse wetboek van kracht was en derhalve de te gebruiken taal het Nederlands bleef. Sinds 1830 echter „nonobstant l'absence de toute loi réglant l'emploi des langues pour les officiers judiciaires, (on) substitua dans ces articles le français au hollandais comme langue nationale et officielle. Dès lors les dispositions de l'arrêté de 1814 furent appliquées au rebours de leurs sens véritable”. De situatie bleef duren, want „ce contre-sens a pour lui l'autorité de Gerard, et grâce à elle, il a jusqu'ici défié toutes les critiques”²⁰.

Meer druk zou van buiten komen. Vooral de Vlaamse Conferentie der Balie van Gent²¹ onderscheidde zich hierin. Naar aanleiding van het feit dat een der leden, Mr. Eggen, voor de Gentse Krijgsraad in het Nederlands had gepleit („zodat men er voor de eerste maal de landspraak heeft horen klinken”), besloot deze vereniging in 1882 voortaan Fransonkundige beschuldigen steeds in het Nederlands te verdedigen, mits het pleidooi voor Nederlandsonkundige rechters vertaald zou worden. Ter attentie van de auditeur werd eraan toegevoegd dat er altijd leden van de Conferentie ter beschikking zouden staan, zo een Vlaamse beschuldigde in zijn taal wenste verdedigd te worden²². In Gent, met krijgssauditeur Flor Van Duyse²³ werd het Nederlands herhaaldelijk gebruikt, op voorwaarde dat er een vertaling der neergelegde stukken kwam. Anderen lieten het Nederlands eveneens toe, maar toonden tegelijkertijd hun misprijzen, zoals een Gents voorzitter, indien we Paul Fredericq mogen geloven: „Maitre, vous voulez plaider en flamand? C'est très bien. Je n'en comprendrai pas un mot. Allez toujours. Ca m'est égal”²⁴.

Op 12 januari 1885 zond het bestuur van de Vlaamse Conferentie der Balie van Gent (O. Buysse, E. De Perre, V. De Wilde en C. Siffer) een eerste verzoekschrift naar de minister van Justitie, de katholiek J. Devolder, met het verzoek de mistoestanden ten spoedigste uit de weg te ruimen. In het stuk legden de opstellers nog de vinger op een bijkomende grove onrechtvaardigheid. Indien de beschuldigde een beroep moest doen op een tolk, dan moest hij op de koop toe nog voor de kosten opdraaien en dit krachtens het KB van 18 juni 1853 op de rechtskosten²⁵.

20. *Documents Parlementaires* (D.P.), Kamer 1885-1886, doc. 82 (26.01.1886), p. 7-9.

21. De Vlaamse Conferentie der Balie van Gent was in november 1873 opgericht door een aantal jonge vlaamsgezinde Gentse juristen, die van oordeel waren dat de wet van 17 augustus 1873 onvoldoende waarborgen gaf en er meer druk moest uitgeoefend worden. Zie hierover: G. BAERT (red.), *Gedenkboek. De Vlaamse Conferentie der Balie van Gent, 1873-1973*, Gent, 1974.

22. *Vlaamsche Conferentie der Balie van Gent. Verslag over de werkzaamheden gedurende het rechterlijk jaar 1882-1883*, Gent, 1883, p. 8-14.

23. Florimond Van Duyse (1843-1910), zoon van dichter Prudens, jurist en musicoloog werd om zijn felle werking voor het gebruik van het Nederlands voor de militaire rechtbanken uitbundig gefeliciteerd door de Gentse conferentie als een man „bij wie de ervarenheid in de moederspraak op de hoogte is van zijn erfelijke verkleefdheid aan hare heilige zaak”. Van Duyse was ook medeoprichter van de Vlaamse Conferentie van Gent. *Ibid.*

24. Aangehaald bij P. FREDERICQ, *Schets ener geschiedenis der Vlaamsche Beweging*, II, Gent, 1908, p. 228 waar ook andere incidenten vermeld staan.

25. *Vlaamsche Conferentie ... Verslag ... 1884-1885*, Gent, 1885, p. 23-27.

In 1890 kwam eindelijk de regeringscommissie, belast met het onderzoek van het voorproject voor een militaire rechtspraak, voornamelijk door auditeur-generaal Tempels opgesteld, met haar werkzaamheden klaar. Tot grote ergernis van de Vlamingen werd er met geen woord over het taalgebruik gerept. Alleen was vermeld, dat de Grondwet speciale wetten voor de militaire rechtspraak voorzag, maar ondertussen de Hollandse code van kracht liet, „reconnaissance ainsi l'impossibilité d'appliquer les lois ordinaires dans l'armée”²⁶. Tijdens een vergadering van de Bond der Vlaamse Liberale Maatschappijen van Gent op 2 februari 1891 had A. Fredericq geen goed woord voor dit wetsontwerp van de minister van Justitie, de katholiek Lejeune. Hij betitelde het als „een echte spotternij en een uitdaging van het Vlaamse volk dat men voortdurend met de thans algemeen afgekeurde taalman zou willen paaien. Als een Vlaming bij het leger ingelijfd wordt, houdt hij op Vlaming te zijn. Als Vlaming heeft hij voor Krijgsraden geen rechten meer”. De vergadering nam daarop een motie aan, waarin de minister gevraagd werd de bepalingen van de wet van 3 mei 1889 ook op het militaire gerecht te laten toepassen. De Vlaamse Conferentie van Gent volgde op 26 maart met een gelijkaardig vertoog-schrift²⁷.

Diverse incidenten volgden, waaronder de „zaak-Pauwels”. Op 24 december 1891 had de Antwerpse krijgsraad deze advocaat verboden in het Nederlands te pleiten. Het hof beriep zich hiervoor o.a. op artikel 23 van de Grondwet en op het feit dat Pauwels Frans kende. In beroep werd hij op 4 februari 1892 door het Krijgshof te Brussel afgewezen. Wat het meest kwaad bloed zette, was de formulering van het arrest, dat op het beledigende af was. Het recht op vrij taalgebruik was niet onbegrensd: men diende rekening te houden met de Nederlandsonkundige rechters, daar zij allen het recht hadden de debatten te volgen. Daarenboven was het wettelijk verplicht dat de advocaten Frans kenden, bijgevolg kon het hof eisen het geheel in het Frans te laten verlopen. Wat artikel 23 van de Grondwet betrof, dat ook Pauwels ingeroepen had, luidde het oordeel: „si lors de la discussion de l'art. 23 de la Constitution, M. Devaux a déclaré qu'il avait en vue des plaidoiries, qu'il voulait laisser libres, il n'est certes jamais venu à la pensée de ce membre de la législature que ses paroles seraient interprétées en ce sens: qu'un avocat, connaissant le français et parlant devant des juges ignorant la langue flamande, pourrait se servir de ce dernier *idiome* pour exposer les moyes de défense d'un prévenu”. Toen Pauwels ter zitting een in het Nederlands opgestelde memorie wenste voor te lezen, werd hem dat verhinderd door de voorzitter en de procureur-generaal, die tevens beval de debatten in het Frans voort te zetten. In cassatie werd hij op 5 april 1892 opnieuw in het ongelijk gesteld²⁸.

26. *D.P.*, Kamer 1889-1890, doc. 189 (14.05.1890), p. III.

27. P. FREDERICQ, *o.c.*, p. 225-227; *Vlaamsche Conferentie ... Verslag ... 1890-1891*, Gent, 1892, p. 10, 27-29.

28. *Pasicrisie*, IIIe serie, 1, Brussel, 1892, p. 162-164.

De uitspraak te Brussel in de zaak-Pauwels had erge gevolgen. Het werd zo goed als onmogelijk om nog in het Nederlands te pleiten. Zelfs Van Duyse verklaarde „zijn persoonlijke zienswijze te moeten opofferen aan zijn plichten als ambtenaar”. De Vlaamse rechtspleging werd geweigerd, zolang er geen nieuw arrest van het Krijgshof kwam. Toch waren er ook uitzonderingen: zo liet een andere Gentse voorzitter, majoor Paris, op 15 april 1892 de Vlaamse procedure toe, op voorwaarde dat hij niet verplicht werd in die taal een uitspraak te doen²⁹. Nochtans miste de uitspraak te Brussel alle grond, daar er nog steeds geen wet was die het *Wetboek* had afgeschaft. Men baseerde zich uitsluitend op een nogal eigenaardige interpretatie van het beruchte artikel 23 van de Grondwet. Men zou er in de Kamer wel herhaaldelijk op wijzen, maar de facto bleef alles maar verder in het Frans verlopen.

In de Kamersectie was men begonnen met de behandeling van titel II (Juridische organisatie) van het wetsontwerp-Lejeune. De verslaggever, de katholiek de Borchgrave, constateerde dat het taalgebruik voor de militaire rechtbanken een procedurezaak was, die wel verband hield met de juridische organisatie, maar hier niet behandeld diende te worden. Daar het leger over het ganse grondgebied verdeeld was, kon het territorialiteitsprincipe, aanvaard voor de burgerlijke rechtbanken, niet voor de militaire toegepast worden. Iedereen aanvaardde, aldus de verslaggever, dat zowel de beklaagde als de rechter alles moest verstaan, maar de vraag was hoe dit te verwezenlijken was met zoveel mogelijk uitschakeling van de tolken. Splitsing van de rechtbanken in Frans- en Nederlandstalige kamers werd als onpraktisch afgewezen: ze was niet te verzoenen met de noden (!) van de militaire dienst en zou de volledige desintegratie van het militair gerecht tot gevolg hebben. Ook het voorstel om alleen tweetalige officieren te laten optreden werd afgewezen: er waren er niet voldoende. Het enige wat de commissie kon voorstellen was te vragen dat elke officier die de taal van de beschuldigde niet kende, verplicht werd belet te geven om zodoende vervangen te worden door iemand die ze wel kende. Van de permanente leden van het hof zou tweetaligheid geëist worden. De Borchgrave haastte zich wel hieraan toe te voegen, dat hij niet wenste te raken aan de bestaande toestand of de verworven rechten. De amendementen die de tweetaligheid eisten van de auditeur-generaal en zijn substituut, van de voorzitter, het Openbaar Ministerie en de griffier, zouden alleen maar voor latere benoemingen gelden³⁰. En daar bleef het bij. Het geheel verdween in het parlementaire vergeetboek, tot het door de nieuwe minister van Justitie, de Vlaamse katholiek en medelid van de Vlaamse Conferentie van de Balie van Gent³¹, V. Begerem op 16 november 1894 zonder enige veran-

29. P. FREDERICQ, *o.c.*, p. 227.

30. *D.P.*, Kamer 1891-1892, doc. 153 (13.04.1892), p. 10-12.

31. G. BAERT, *Vlaamse Conferentie der Balie van Gent*, in: *Encyclopedie der Vlaamse Beweging*, dl. II, Tielt, 1975, p. 1876.

dering en zonder rekening te houden met de aanbevelingen van de commissie heropgevestigd werd. Aldus kon de Borchgrave er zich in zijn verslag dan ook gemakkelijk van afmaken door te verwijzen naar zijn vorig rapport³².

De Vlaamse katholieke Julien Van der Linden (Brussel) besloot dan zelf een wetsvoorstel in te dienen. Het was medeondertekend door vijf andere katholieke volksvertegenwoordigers — kunstschilder Juliaan De Vriendt (Brussel), E. Nerinckx (Brussel), A. Huysshauer (Gent), A. Janssens (Sint-Niklaas) en J. Helleputte (Maaseik) — en werd op 7 februari 1895 ingediend. Het voorstel zou, indien aangenomen, de feitelijke splitsing van het krijgsgerecht in twee kamers tot gevolg hebben. Van bij het prille begin van het onderzoek zou de te gebruiken taal vastgesteld worden: de taal van de beschuldigde zo hij eentalig was, die van zijn keuze indien hij tweetalig was. Waren er meerdere beschuldigen met verschillend taalgebruik, dan zou de taal der meerderheid genomen worden. Bij gelijk getal besliste de rechtbank met opgave van de redenen. Bij deze laatste gevallen moest het Openbaar Ministerie, vooraleer de pleidooien begonnen, in de andere taal de zaak uiteenzetten. Getuigen en deskundigen mochten hun verklaring in de taal van hun keuze afleggen, mits desgevallend een vertaling op staatskosten neergelegd werd. Op uitdrukkelijk verzoek van de beschuldigde mocht het pleidooi in de andere taal gehouden worden. De rechtbanken moesten samengesteld zijn uit leden die de taal waarin het proces verliep, kenden. Een belangrijke bepaling was ook dat niet-naleving de nietigverklaring tot gevolg had³³. Het voorstel werd door de Kamervoorzitter naar de commissie die het ontwerp-Lejeune/Begerem onderzocht, doorgezonden. Op 18 december 1896 besloot deze dat het voorstel-Van der Linden pas behandeld kon worden, wanneer de bepalingen van titel II gestemd waren. Het voorstel werd derhalve naar een latere, nog te bepalen datum verschoven³⁴. Aldus stond men weer op „af”!

Wilde men op taalgebied verbetering krijgen, dan lag er maar één weg meer open. Bij het debat rond het ontwerp op de militaire rechtspraak zouden de Vlamingen trachten de principes uit het voorstel-Van der Linden via amendementen in de nieuwe wet te krijgen. Op 2 december 1898 diende Van der Linden er vijf in die zin in^{34bis}.

Het volledige wetsontwerp voorzag negen titels: Krijgsrechtsmacht (I), Juridische organisatie (II), Gerechtelijke politie in het leger (III), Schriftelijk onderzoek en verzending voor de Krijgsraden (IV), Rechtspleging voor de Krijgsraad (V), Rechtspleging voor het Krijgshof (VI), Cassatie (VII), Uitvoering der vonnissen (VIII) en Algemene bepalingen (IX). Alleen de eerste twee titels wa-

32. *D.P.*, Kamer 1894-1895, resp. doc. 15 (16.11.1894) en doc. 28 (30.11.1894).

33. *D.P.*, Kamer 1894-1895, doc. 77 (7.02.1895).

34. *A.P.*, Kamer 1896-1897, p. 284 (18.12.1896) en *D.P.*, Kamer 1897-1898, doc. 178 (5.05.1898).

34bis. *D.P.*, Kamer 1898-1899, doc. 25 (2.12.1898).

ren klaar voor behandeling in de Kamer, de andere zouden onmiddellijk daarop moeten volgen. Slechts vier artikelen op de 362 handelden over de taal:

- art. 199 (titel IV): In het schriftelijk onderzoek worden de verklaringen van de Vlaamse betichte en van de Vlaamse getuigen opgeschreven in de door hen gebruikte taal.
- art. 250 § 3 (titel V): Op aanvraag van de betichte duidt de voorzitter onder de advocaten, ter zetelplaats van de Krijgsraad ingeschreven, een verdediger van ambtswege aan, die, voor zoverre het mogelijk is, de taal van de betichte verstaat.
- art. 253 (titel V): Voor de Krijgsraden is het gebruik van de in België gesproken talen aan de vrije keuze overgelaten. Zo het aangevraagd wordt door een lid van de raad, door de auditeur, de betichte of diens verdediger, doet de voorzitter ieder stuk dat bij het onderzoek gelezen, en ieder woord dat er uitgesproken wordt, alsook de zakelijke inhoud der requisitoriums en der pleidooien vertalen.
- art. 282 (titel V): Het proces-verbaal wordt opgesteld in de taal die voor het vonnis aangenomen werd. Nochtans worden de verklaringen van de betichte en van de getuigen in de door hen gebruikte taal opgetekend³⁵.

Het waren duidelijk geen bepalingen die de Vlamingen tot „Alleluja's” aanspoorden!

Het debat in de Kamer werd op 2 december 1898 ingezet door verslaggever de Borchgrave, die nogmaals wees op de noodzaak om het militair strafwetboek te hernieuwen en met de officieuze vertaling van Gerard de vloer aanveegde („Les principes qu'il consacre ... n'ont qu'un seul mérite: c'est d'être à peu près à l'antipode de la pratique, qui est censée de les appliquer”)³⁶. Minister Begerem, die door de katholieke vertegenwoordigers J. Van Cleemputte (Gent) en A. Delbeke (Antwerpen) onder druk gezet werd wat de Vlaamse eisen betrof, erkende dat een oplossing moest gevonden worden en verwees daarvoor naar de titels III tot IX. Hij weigerde echter het principe van de territorialiteit te aanvaarden. Daar het leger nationaal was, zou het aannemen van het principe tot gevolg hebben dat er voortdurend door de verdachten en/of rechters over en weer diende gereisd te worden. De meetingen E. Coremans beloofde voor het ontwerp te stemmen, indien de minister binnen de 14 dagen de andere titels neerlegde. Volgens hem lag de oplossing voor het taalprobleem in de verplichte tweetaligheid. De Walen dienden derhalve maar Nederlands te leren, hetgeen de socialist Furnemont (Charleroi) al te gortig vond: „Demandez la séparation, faites une monarchie flamande et laissez-nous en république socialiste!”³⁷.

35. *D.P.*, Kamer 1898-1899, doc. 47 (15.12.1898).

36. *A.P.*, Kamer 1898-1899, p. 158 (2.12.1898).

37. Wat Cleemputte, Delbeke en Begerem betreft: *Idem*, p. 161-169, 202, 217-218 (resp. 2, 8 en 9 december 1898); tussenkomst Coremans en reactie Furnemont: *Idem*, p. 223-224 (9.12.1898).

De Vlaamse eisen kwamen terug aan bod op 2 februari 1899, toen Van der Linden zijn amendementen verdedigde. Het was dringend nodig iets aan de toestand te doen, betoogde hij: volgens de statistieken van 1898 waren er dat jaar op 13.300 dienstplichtigen 8.178 Vlamingen. Daar de overgrote meerderheid uit eenvoudige plattelandskringen kwam, mocht aangenomen worden dat 90 % ervan geen Frans kende. De extra-parlementaire commissie had er zich gemakkelijk van afgemaakt door te verwijzen naar art. 23 van de Grondwet: „Voilà comment la commission extra-parlementaire entend les droits du prévenu: liberté des langues c.à.d. le droit pour les tribunaux, pour les membres du siège, de perpétuer l'abus qui existe depuis 1830!“. Alhoewel redelijk ontgoocheld over het regeringsproject, hoopte hij dat de minister van Justitie de principes van het verslag-de Borchgrave zou aanvaarden. Anderzijds vond hij wel dat het eisen van tweetaligheid zowel voor de effectieve leden als voor hun plaatsvervangers „un peu excessif“ was. Wat de militaire leden betrof, twijfelde hij aan wat Begerem de „loyauteit der militairen“ noemde, nl. het zich laten vervangen indien ze de taal niet kenden. Ten andere, daar de wet van 6 juni 1888 op de bevordering der officieren voorzag dat zij Nederlands moesten kennen, waarom hun dan de tweetaligheid niet opleggen? Begerem onderschreef de amendementen van Van der Linden, maar wees nogmaals de territorialiteit af. Hij gaf eveneens toe dat de titels III tot XI wat het taalgebruik betrof op zich niet veel voorstelden, maar hij had zich het recht van amendering voorbehouden. Wat hij aanvaard wou zien was, dat elke titularis die geen Nederlands kende, een Nederlandstalige vervanger had³⁸.

Dank zij de steun van Begerem en van de Borchgrave verkeeg Van der Linden dat zijn amendementen in zekere mate door de Kamer aanvaard werden. Alleen voor de Krijgsraad te velde moest hij inbinden: zijn voorstel dat ook hier elk lid Nederlands moest kennen, werd afgezwakt tot „zoveel mogelijk“. Men had o.a. ingeroepen dat het in oorlogstijd niet evident was dat men steeds Nederlandstalige rechters bij de hand zou hebben. De Waalse katholiek Hoyois (Doornik) had eraan toegevoegd dat in oorlogstijd ook leden van de Burgerwacht konden zetelen, en velen onder hen kenden geen Nederlands³⁹. De Borchgrave verdedigde de Vlaamse voorstellen en wou niet aanvaarden dat het project nadelig was voor de Walen: „J'estime que c'est faire aux Wallons une injure gratuite que de prétendre qu'il faille les considérer comme exclus des carrières qui exigent la connaissance de la langue flamande“. Door de bepaling dat in Wallonië het effectief lid het Nederlands niet moet kennen, indien zijn vervanger die taal machtig was, „nous avons été à l'égard des Wallons aussi larges qu'il était possible de l'être“ besloot hij. De invloedrijke katholieke verkozene voor Aalst, Charles Woeste, ging nog verder: „Il est naturel que lors-

38. *Idem*, p. 505-509 (2.02.1899).

39. *Idem*, p. 532-533 (7.02.1899).

qu'on se destine à une fonction dont les attributions s'étendent au pays entier ou à une grande partie du pays, on apprend les deux langues''⁴⁰.

Bij de bespreking in tweede lezing, op 28 februari 1899, waarschuwde Hoyois nogmaals voor de uitschakeling der Walen. Elke auditeur, die geen Nederlands kent, zou een Nederlandstalige substituut krijgen. Welnu, daar logischerwijze een auditeur meestal door zijn substituut opgevolgd wordt, zullen na verloop van tijd alle auditoren Vlamingen zijn „en Flandre par droit de naissance, en Wallonie par voie d'héridité''. Dergelijke „envahissement'' zou ook plaatsvinden bij de griffiers. Ondanks die kleine oprispingen werd het project met de Vlaamse amendementen vrij vlot aangenomen: van de 89 aanwezige Kamerleden stemden er 68 (allen katholiek, w.o. Hoyois) voor en onthielden er zich 21 (6 liberalen en 15 socialisten)⁴¹.

Het senaatsverslag⁴² volgde grotendeels het rapport-de Borchgrave: de taalkwestie was een procedurekwestie en geen organisatorische. Wel werd toegegeven dat de situatie der Vlamingen voor de militaire rechtbanken even schandelijk als onwettig was: „La situation ... est vraiment intolérable, sauf des cas exceptionnels; de plus cette situation était absolument illégale ... En fait et par une violation continuelle de la loi, la procédure se fait la plupart du temps exclusivement en français''. Met het door de Kamer gestemde stelsel, waarbij de amendementen van Van der Linden en van de Kamercommissie wat afgezwakt werden (lid of vervanger moeten Nederlands kennen i.p.v. lid en vervanger), kon de verslaggever, de katholiek Claeys-Boúúaert instemmen. Wel noteerde hij dat één lid van de senaatscommissie zich niet met de taalvoorschriften kon verzoenen. In tegenstelling met de Kamer kwam er in de Senaat meer verzet, hoofdzakelijk van liberale zijde. De senatoren Tournay (Philippeville), Dupont (Luik), De Selys-Longchamps (Namen) en Montefiori-Levi (Luik) eisten in hun interpellaties, dat indien de rechters het Nederlands moesten kennen, ze ook maar Waals dienden te leren, daar vele Walen geen Frans kennen. Het was tenandere ook nutteloos de rechters te verplichten „le néerlandais littéraire'' te leren, daar de Vlamingen die taal niet kenden en alleen een dialect spraken. De verplichte taalkennis werd vooral door Tournay als ondraaglijk bestempeld. Te veel Walen zouden uitgeschakeld worden. Hij kreeg echter onmiddellijk lik op stuk van Begerem die hem verweet dat hij „a fait simplement l'apologie de son ignorance de la langue flamande''⁴³.

Op 22 maart werd over het ganse project gestemd. Slechts 55 senatoren namen aan de stemming deel: 43 stemden voor (42 katholieken en de socialisti-

40. *Idem*, p. 614 (16.02.1899).

41. *Idem*, p. 703-714 (28.02.1899).

42. *D.P.*, Senaat 1898-1899, doc. 49 (14.03.1899).

43. *A.P.*, Senaat 1898-1899, p. 246-256 (17.03.1899).

sche provinciale senator voor Henegouwen, E. Picard); drie liberalen stemden tegen en negen onthielden zich, omdat ze het niet met de taalprincipes eens waren ⁴⁴.

Een eerste stap was bereikt, nu moesten de andere titels volgen, waar — naar de belofte van Begerem — aan de Vlaamse eisen voldaan zou worden. Die bespreking kwam er echter nooit. De reden zal wel grotendeels gezocht moeten worden in de moeilijkheden die de regering opnieuw ondervond met de invoering van de Evenredige Vertegenwoordiging en die op 31 juli 1899 tot het ontslag van de regering-Vandenpeereboom leidden ⁴⁵.

Op 15 juni 1899 door de Koning ondertekend, verscheen op 30 juni de „Wet inhoudende titels I en II van het Wetboek van Strafrechtspleging voor het leger” in het Staatsblad. Wat was, op taalgebied, nu concreet bereikt? De artikelen, die over de taal gaan (art. 44, 47, 48, 50, 51, 62, 76, 77, 78, 96, 103, 105, 106, 108, 115, 120, 126, 143) kunnen als volgt geresumeerd worden. In het Vlaamse landsgedeelte en in Brabant moeten de auditeur, zijn substituut, het Openbaar Ministerie en de griffier tweetalig zijn. In Wallonië volstaat het dat of het werkelijke lid of zijn vervanger Nederlands kennen. Die bepaling geldt ook voor de andere (militaire) leden van de rechtbank. De voorzitter en de griffier van het Krijgshof te Brussel, de auditeur-generaal en zijn substituut en het burgerlid van de Krijgsraad moeten Nederlands kennen. Indien een lid de gebruikte taal niet kent, dient hij belet te geven. In oorlogstijd zal de Krijgsraad te velde „zoveel mogelijk” tweetalig zijn. In feite werd er dus zo goed als niets bereikt. Wat Willemsen ook moge beweren ⁴⁶, de wet waarborgde niets en kon zeker de vergelijking met die van 3 mei 1889 niet doorstaan. Ze bepaalde alleen de taalkennis van de leden, maar zei nergens wanneer een bepaalde taal diende gebruikt te worden. Auditeur-generaal baron Durutte zag dit snel in, want zijn instructie van 6 juli 1899 liet weinig speelruimte over: de Nederlandse taal is de enige wettige taal der militaire rechtspleging ⁴⁷. Op 10 en 18 augustus volgden er nog twee. In de eerste stond hij toe dat de krijgsauditeur het rekwisitoor in het Frans resumeerde, en in de tweede dat van bij de eerste ondervraging de te gebruiken taal zou geacteerd worden. Alleen indien bewezen was dat de beschuldigde de opgegeven taal niet kende, kon naar de andere overgeschakeld worden ⁴⁸. Waarborgen zou-

44. *Idem*, p. 283 (22.03.1899).

45. Over de E.V.: zie T. LUYKX, *Politieke geschiedenis van België van 1789 tot 1985*, dl. I, Antwerpen, 1985, p. 224-226.

46. Volgens Willemsen waarborgde de wet „een Nederlandse rechtspleging voor Vlaamse soldaten in heel België”, A.W. WILLEMSSEN, *De Vlaamse Beweging. I. Van 1830 tot 1914*, Hasselt, 1974, p. 331.

47. A. DE GROOTE, *De taal ...*, p. 30.

48. ID., *Justice militaire ...*, p. 41 en 57. Waren het instructies of circulaires? Zie, ook voor de bovenstaande: H. VAN GOETHEM, *Taalgebruik en vernederlandsing in het Vlaams-Belgisch gerecht, 1795-ca.1900*, onuitg. lic. verh., KUL, 1983, p. 183 (n.813) en p. 186 (n.824).

den er maar zijn, indien de overige titels ook gestemd werden. Tijdens de behandeling van het budget van Justitie in 1903 vroeg Van der Linden met aandrang die bespreking te beginnen, want nog te gemakkelijk werd verwezen naar art. 23 van de Grondwet om de Nederlandse procedure te weigeren. Wegens het nog steeds van kracht zijnde Wetboek van 1814 zou het in het belang der Walen zijn om zo snel mogelijk een nieuwe wet te stemmen, voegde hij er ironisch aan toe⁴⁹.

Voorlopig volgde in maart 1907 alleen een rondschrĳven van de minister van Oorlog, luitenant-generaal Hellebaut. Naast de bepalingen over de rechtspraak in het algemeen werd op taalvlak aangedrongen dat bij het eerste verschĳnen van de beschuldigde voor de juridische commissie de te gebruiken taal zou vastgelegd worden. Indien bij een Franstalige instructie verklaringen in het Nederlands zouden afgelegd worden, diende een schriftelijke vertaling bijgevoegd te worden. Omgekeerd zou er alleen een mondelinge zijn, tenzij de beschuldigde of zijn verdediger uitdrukkelijk om een schriftelijke vertaling vroegen. Verder werden de wettelijke bepalingen van de taalkennis der militaire leden van de rechtbank afgezwakt: daar niet voorgeschreven was of er een grondige of een elementaire kennis van het Nederlands vereist was, liet de minister het aan de officieren zelf over te oordelen of ze over voldoende kennis beschikten⁵⁰. Op 16 juli 1907 vroegen de katholieke vertegenwoordigers A. Hendrickx (Antwerpen) en A. Raemdonck (Sint-Niklaas) aan de minister van Oorlog ervoor te zorgen dat de rijkswachters of de militairen die belast waren met de eerste ondervraging, de gekozen taal op dat ogenblik zouden acteren. Hellebaut vaardigde op 17 augustus een rondschrĳven in die zin uit⁵¹.

Of de procedure nu al dan niet in het Nederlands gebeurde, hing in grote mate af van de voorzitter van het hof. Zo besliste op 26 april 1907 de voorzitter van de krijgsraad van Henegouwen, majoor Ruquoy, de latere stafchef, op aandringen van de substituut-auditeur voor Oost-Vlaanderen, A. De Groote, dat de debatten — niet de pleidooien — in het Nederlands zouden verlopen⁵². Een zelfde antwoord kreeg A. Fredericq te horen, toen hij in 1909 voor het Krijgshof te Brussel een Fransonkundige beschuldigde verdedigde⁵³. Van Goethem haalt in zijn studie nog dergelijke voorbeelden aan, maar komt toch de slotsom dat er sinds 1900 meer en meer zaken in het Nederlands verliepen (op de pleidooien na). Nochtans constateert hij dat in Antwerpen nog herhaaldelijk krijgsraden uit Nederlandsonkundigen samengesteld werden⁵⁴. In 1918

49. D.P., Kamer 1903-1904, p. 2187-2188 (29.06.1903).

50. „Instruction sur le service judiciaire” (2 Dir.Gen., 22), 18.03.1907 in: *Journal Militaire Officiel* (J.M.O.), 1907, p. 61-94.

51. A.P., Kamer 1906-1907, p. 1794 (26.07.1907); Instructie van 18.08.1907 (2 Dir. Gen., 22/10) in J.M.O., 1907, p. 328; zie ook A. DE GROOTE, *De taal ...*, p. 39-41.

52. *Rechtskundig Tijdschrift voor Vlaams België*, 9e jg., nr. 1, 1908, p. 72.

53. M. BASSE, *De Vlaamsche Beweging van 1905 tot 1930*, dl. I, Gent, 1933, p. 97.

54. H. VAN GOETHEM, o.c., p. 182-187.

zal de minister van Justitie, Carton de Wiart, moeten toegeven dat er weinig vooruitgang geboekt was. Alle instructies hadden uitsluitend betrekking op het vooronderzoek en niet op het eigenlijke proces. Indien de krijgsraden bepaalde principes over het taalgebruik voor de burgerlijke rechtbanken naar analogie op de militaire toepasten, schied dit alleen maar de toestand in feite en niet in rechte ⁵⁵.

Sommigen hebben beweerd dat de wet uitzonderlijk was, omdat zij ook de kennis van de twee talen aan de leden van de rechtbanken in Wallonië oplegde ⁵⁶. Dit is slechts gedeeltelijk waar, daar in Wallonië slechts de functie, en niet de persoon tweetalig diende te zijn: óf de titularis óf zijn vervanger moest Nederlands kennen. Ten andere, daar de overheid onder geen beding van het territorialiteitsbeginsel wilde horen, was deze vorm van tweetaligheid dan ook de enig mogelijke oplossing.

De hele zaak rond het taalgebruik in de militaire rechtspraak illustreert duidelijk de houding van de Belgische staat en van het leger. Van wat de Vlamingen rechtens toekwam, bleef zo goed als niets over. Het zou duren tot de besluitwet van 2 oktober 1918 (gebruik der talen in de militaire rechtspraak) en zelfs tot de wet van 15 juni 1935 (gebruik der talen in de rechtspraak) vooraleer de Vlaamse beschuldigten hun rechten gevrijwaard zagen. Herhaaldelijk werd, en dat zowel door auditeurs-generaal, Kamer- en Senaatscommissies, ministers, kamerleden en senatoren, bevestigd dat het Nederlands de officiële taal van de militaire rechtspraak was, maar dit principe in de praktijk toepassen bleek een gans ander paar mouwen te zijn. Wat wel een aanvang nam, was de vraag in hoeverre ambtenaren tweetalig dienden te zijn, een discussie die vanaf nu de verdere kwestie van de taalwetten zou domineren ⁵⁷.

Elisabeth de Groesbeeklaan 11a
3080 Steenokkerzeel

55. *Verslag bij het voorproject over het taalgebruik voor de militaire rechtbanken*, ongedateerd (september/oktober 1918): ARA, *Papieren de Broqueville*, 49616 doc. 20.

56. L. DE VOS, *Het effectief van de Belgische krijgsmacht en de militiewetgeving 1830-1914*, Brussel, 1985, p. 290-291; P. HOUBEN, *De strijd om de taalwet van 1913 op het leger*, onuitg. lic. verh., KUL, 1980, p. 18-19.

57. Voor de taalkennis van de officieren was deze discussie reeds ingezet bij de behandeling van de wet van 6 juni 1888 op de bevordering der officieren.